

IŠ LIETUVOS KP SPAUDOS LEIDIMO VOKIETIJOJE

1920—1933 METAIS ISTORIJOJE

ZIEDONE ZAVECKIENE

Reikšmingą LKP spaudos istorijos etapą sudaro jos leidimas Vokietijoje. Taip jau susiklostė aplinkybės, kad šios šalies teritorija ne kartą buvo pasinaudota sunkiais lietuviškos pažangios spaudos leidimo laikais. Per Vokietijos ir Lietuvos sieną kryžiuosiai Lietuvos Komunistų partijos knygnešių keliai 1920—1933 m. laikotarpiu. Vokietijos Komunistų partijos eilėse tuo metu buvo daugiau kaip 300.000 komunistų¹. Sie žmonės, taip pat jų veikiami nepartiniai suteikė Lietuvos revoliuciniam judėjimui neįkainojamą materialinę ir moralinę paramą.

Lietuvos KP spaudos leidimo Vokietijoje problema iki šiol plačiau netyrinėta, tačiau atskiri šių šalių komunistų partijų bendradarbiavimo 1920—1940 metais aspektai daugiau ar mažiau nagrinėjami jau kelis dešimtmečius. Kaip nurodo M. Tamošiūnas šio klausimo istoriografijos apžvalgoje, pirmieji darbai,

skirti Lietuvos ir Vokietijos komunistų partijų santykiams, to laikotarpio spaudoje paskelbti V. Kapsuko, Z. Angariečio, K. Poželos, J. Greifenbergerio².

Ypač paspartėjo ir pagilėjo šių klausimų tyrinėjimai pokario metais. Pažymėtinas Partijos istorijos instituto prie LKP CK pastangos. Instituto direktorius R. Sarmaitis šiuos klausimus kėlė darbuose apie marksizmo-leninizmo idėjų plitimą Lietuvoje³. Jo sudarytame Z. Angariečio darbų bibliografiniame sąrašė nurodomi ir darbai, išleisti Vokietijoje. M. Tamošiūno kandidatinėje disertacijoje ir straipsniuose skiriama dėmesio Vokietijos ir Lietuvos revoliuciniams ryšiams⁴. Pasirodė J. Greifenbergerio, B. Pušinio raštai⁵, J. Bulavo, E. Pušinienės ir kitų žmonių, dalyvavusių leidžiant LKP spaudą Vokietijoje, atsiminimai⁶. 1977 m. apgynė kandidatinę disertaciją J. Baliutytė⁷, o 1980 m.

¹ Kleines politisches Wörterbuch. — Berlin, 1967, S. 247.

² Tamošiūnas M. Tarybiniai ir VDR istorikai apie Lietuvos ir Vokietijos komunistų partijų bendradarbiavimą 1918—1939 metais. — LKP istorijos klausimai, 1980, t. 25, p. 92—98.

³ Шармайтис-Ромайтис Р. Распространение идей марксизма-ленинизма в Литве (до 1940 года): Доклад об опубликованных работах на соискание ученой степени д-ра ист. наук. — Вильнюс, 1975; Sarmaitis R. Zigmo Angariečio literatūrinis palikimas. — LKP istorijos klausimai, 1963, t. 3, p. 5—21 ir kt.

⁴ Тамошионас М. В. Интернациональные связи революционного рабочего движения Литвы, 1918—1940 гг.: Автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. ист. наук. — Вильнюс, 1967; Tamošiūnas M. Lietuvos komunistų partijos knygnešių keliais. — LKP istorijos klausimai, 1964, t. 4, p. 201—206.

⁵ Greifenbergeris J. Raštai. — V., 1978; Pušinis B. Raštai. — V., 1973.

⁶ Bulavas J. Als Beauftragter der Kommunistischen Partei Litauens in Berlin 1932/1933. — Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung, 1976, № 5, S. 872—892; Pušinienė E. Siunčiu naujus adresus. — V., 1975.

⁷ Балютите Ю. Сотрудничество коммунистических партий Литвы и Германии в 1918—1940 годах: Автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. ист. наук. — Вильнюс, 1977.

K. Katilienė⁹. Jei pirma darbe minimi tik kai kurie LKP spaudos leidimo Vokietijoje aspektai, tai K. Katilienė visą tyrinėjimą skyrė LKP žurnalui „Bal-sas“,ėjusiam Vokietijoje 1928—1933 m.

Nuo 7—8 dešimtmečio suintensyvėjo domėjimasis šia problematika ir VDR. Tai rodo keletas tyrinėjimų, publikacijų, paskelbtų Lietuvos ir Vokietijos DR spaudoje⁹, bendri VDR ir Lietuvos istorikų kolokvijumai.

Į Lietuvos ir Vokietijos kompartijų bendradarbiavimo turinėjimus įsitraukė VDR istorikai prof. dr. J. Majus (J. Mai), dr. B. Frišas (B. Frisch), dr. D. Langeris (D. Langehr) ir kt. Įdomios D. Landerio publikacijos „LKP istorijos klausimuose“ Vienoje iš jų paskelbtas iki šiol nežinomas J. Greifenbergerio laiškas, paaiškinąs atskirų 1920 m. LKJS leidinių spausdinimo vietą¹⁰, kitoje yra žinių apie J. Greifenbergerio ir iki šiol neišaiškintų asmenų „Leono“ ir „Urbaną“ ryšius su vokiečių komunistais K. Zameliu ir kitais¹¹.

Ryškus tokio abipusio susidomėjimo šiomis problemomis pavyzdys — 1977 m. Vilniuje vykęs VDR ir Tarybų Lietuvos istorikų kolokvijumas. Čia, kaip ir anksčiau, pagrindinis dėmesys skirtas bendriems abiejų šalių proletarinio solidarumo klausimams 1917—1940 metais.

Atskiras pranešimas, kurį skaitė šio straipsnio autorė, skirtas LKP spaudos leidimui Vokietijoje. Kolokviume skaitytas pranešimas sudaro ir šio straipsnio pagrindą. Aišku, rašiny nepretenduojama išsamų problemos atskleidimą. Jame bandoma nušviesti tik kai kuriuos, daugiausia komjaunimo spaudos, leidimo klausimais sudėtingu revoliucinio judėjimo laikotarpiu — 1920—1933 metais.

Iš 720 knygų ir brošiūrų¹², išleistų Lietuvos Komunistų partijos, Lietuvos komjaunimo ir kitų revoliucinių organizacijų iniciatyva 1917—1940. VI laikotarpiu, preliminariais duomenimis, beveik 100 išėjo Vokietijos teritorijoje. Vien tik 1927—1933 m. laikotarpiu čia pasirodė 220 periodinių leidinių numerių¹³, daug atsišaukimų. Identifikuoti tuos leidinius ir atskleisti sudėtingas jų pasirodymo aplinkybes yra svarbus partijos spaudos istorijos ir bibliografijos uždavinys.

Vieni pirmųjų leidinių, išėjusių Vokietijos teritorijoje, skirti Lietuvos jaunimo revoliucinio judėjimo klausimams. Tai susiję su tuo faktu, kad 1919 m. Berlynas tapo tarptautinio komunistinio jaunimo judėjimo centru. 1920 m. vasario mėn. LKJS buvo priimta į Komunistinį Jaunimo Internacionalą sekcijos teisėmis. Dėl to LKJS atsivėrė internacio-

⁹ Катилене К. Ю. Издание и распространение журнала КП Литвы «Балсас» (1928—1933): Автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. ист. наук. — Вильнюс, 1980.

⁹ Eidbergeris F. Vieningomis pastangomis. — Tiesa, 1966, spalio 6; Steponauskas L. „Jaunos LKP jaunasis erelis...“ Vokiečių komunistai apie Juozą Greifenbergerį. — Komunistas, 1973, Nr. 4, p. 38—43; Klawns W. Aus der Geschichte der brüderlichen Zusammenarbeit von KPD und KP Litauens (1918 bis 1939); Ballulytė J. Die KPD an der Seite der KP Litauen (1927 bis 1933). — Beiträge zur Geschichte der Arbeit erbewegung, 1976, № 5, S. 872—892.

¹⁰ Langeris D. VDR Potsdamo archyve surastas Juozo Greifenbergerio laiškas. — LKP istorijos klausimai, 1979, t. 24, p. 85.

¹¹ Langeris D. VDR Merzeburgo archyvo dokumentai apie Lietuvos ir Vokietijos komunistų bendradarbiavimą 1920 metais. — LKP istorijos klausimai, 1980, t. 26, p. 94—96.

¹² Partijos istorijos institutas. — Kn.: Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija (toliau MLTE). 1968, t. 2, p. 770; Kai straipsnis jau buvo paruoštas spaudai, 1981 m. išėjo rodyklė „LKP spauda“, kurioje nurodoma 1095 knygos ir brošiūros.

¹³ Бадютите Ю. Сотрудничество коммунистических партий Литвы и Германии в 1918—1940 годах: Автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. ист. наук. — Вильнюс, 1977, с. 14.

nalinio bendradarbiavimo ir paramos perspektyvos. KJI Vykdomojo komiteto atsakingų darbuotojų M. Bartelio ir V. Miuncenbergo pastangomis tuo metu buvo pradėta leisti leidinių serija „International Jugend bibliothek“ (Internacionalo jaunimo biblioteka). Šioje serijoje 1920 m. išėjo 51 knyga 14 kalbų, iš jų dvi skirtos Lietuvos komjaunimui (viena lietuvių, kita rusų kalba). Matyt, apie vieną iš jų V. Miuncenbergas laiške L ir BKJS CK 1920. III. 3 rašė: „Drg. J. [Greifenbergeriui] pasiūlius, atiduotas spausdinti Jūsų atsišaukimas bei nedidelė agitacijos knygelė“¹⁴.

Aptinkama žinių ir apie tai, kad iš Vokietijos buvo gautas ir išplatintas KJI Vykdomojo komiteto atsišaukimas „Į Lietuvos ir Baltarusijos jaunosius proletarus“ rusų kalba (neaišku, ar tas pats, kurį pasiūlė J. Greifenbergeris). Taip pat gauta ir brošiūra rusų kalba „Darbininkų jaunuomenės judėjimas Lietuvoj ir Baltarusijoje“, kuri buvo išleista 4000 ar 5000 egz. tiražu¹⁵.

Kokia knygtė išėjo lietuvių kalba, tikrų žinių neaptikta. 1920 m. lietuvių kalba pasirodė keli leidiniai, bet kuris iš jų išleistas KJI leidinių serijoje, neaišku. Tais metais lietuvių kalba išėjo J. Greifenbergerio „Darbininkų jaunuomenės judėjimas Lietuvoj ir Baltarusijoje ir jo tolimesnės užduotys“. Archyviuose dokumentuose yra nurodyta, kad

ši knygelė, taip pat laikraštis „Jaunasis komunistas“ Nr. 3 bei „Tiesos“ Nr. 8 išleistas Roberto¹⁶. Kas tas Robertas, iki šiol ne visai aišku. Beveik visi tyrinėtojai laiko, kad po šiuo vardu buvo slepiama leidinio vieta — Vokietija¹⁷. Kai kurie iš jų šią vietą dar konkretina. Minėtame straipsnyje (p. 87) V. Zeimantas iškelia mintį, kad „Robertas“ galėjo būti LKP atstovo Prūsijoje Justino Bartkaus slapyvardis. J. Greifenbergerio Raštų pratarinėje išreiškiamą prielaidą, kad knygelė „Darbininkų jaunuomenės judėjimas...“ galėjo būti išleista Tilžėje¹⁸. VDR istorikas D. Langeris teigia, kad labiau tikėtina, jog minėta knygelė išspausdinta KJI tarptautinėje jaunimo leidykloje Berlyne, o ne Tilžėje, nes apie šios leidyklos filialą šioje vietoje žinių neaptinkama¹⁹. Su tuo galima visiškai sutikti. Bet kaip tada yra su „Tiesos“ Nr. 8? Juk KJI leidykla vargu ar spausdino LKP leidinius.

Kad tuo metu jau turėti ryšiai su Vokietijos, ypač Rytų Prūsijos, komunistais ir kad ten buvo spausdinami kai kurie partijos ir ypač komjaunimo leidiniai, rodo archyviniai dokumentai, pogrindininkų atsiminimai ir kita medžiaga²⁰. 1920 m. balandžio 4 d. įvykusioje Lietuvos komunistinių organizacijų konferencijoje buvo išrinktas Centro Biuras, į kurį įėjo J. Bartkus — leidybos Rytprūsijoje vadovas²¹. Sunkų spaudos

¹⁴ /Greifenbergeris J./ Iš mūsų sąjungos gyvenimo. — B. v., 1921, p. 10; Greifenbergeris. J. Raštai. — V., 1978, p. 81—82.

¹⁵ Die Jugend der Revolution. — Berlin, 1921, s. 64; Greifenbergeris J. Raštai, — V., 1978, p. 91.

¹⁶ J. Vainšteino laiškas. — Partijos istorijos instituto prie LKP CK Partinis archyvas (toliau PA) f. 77, ap. 3, b. 19, l. 7—8.

¹⁷ Zeimantas V. Lietuvos komunistų partijos pirmoji „Spartako“ spaustuvė. — Knygotyra, 1972, t. 2, p. 87—89; Zaveckienė Ž. Komunistiniai leidiniai jaunimui buržuazijos valdymo metais Lietuvoje (1920—1940. VI.). — Knygotyra, 1972, t. 2, p. 205; Greifenbergeris J. Raštai. — V., 1978, p. 9.

¹⁸ Ten pat.

¹⁹ Langeris D. VDR Potsdamo archyve surastas Juozo Greifenbergerio laiškas. — LKP istorijos klausimai, 1979, t. 24, p. 85.

²⁰ LKP CK užsienio biuro posėdžio (1921.II.1) protokolas. — PA, f. 77, ap. 4, b. 7, l. 9; K. Poželos (1921.VI.28) laiškas. — PA, f. 77, ap. 4, b. 25, l. 3; Eidbergeris F. Viešingomis pastangomis. — Tiesa, 1966, spalio 6.

²¹ Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža. — V., 1971, p. 481.

leidimo darbą Vokietijoje dirbo J. Greifenbergeris. Matyt dėl to, kad jis turėjo tiesioginius ryšius su Vokietijos komunistų partijos ir KJI vadovais, jam šį darbą geriausiai ir sekėsi organizuoti.

Vokietijoje tada buvo gautos ir kai kurios dauginimo priemonės spaudos leidimui pačioje Lietuvoje. 1920 m. J. Greifenbergeris atgabeno iš ten ir pirmąjį Lietuvos komjaunimo spaudos dauginimo prietaisą — apolografą. Tai buvo didelis sunkaus akmens įrankis, kurį, vokiečių draugų padedamas, J. Greifenbergeris persinešė ant nugaros per Vokietijos ir Lietuvos sieną nakčia. Šiuo apolografu buvo išspausdintas pirmasis Lietuvos komjaunimo periodinis leidinys lietuvių kalba — LKJS CB organas — „Jaunasis komunistas“.

1922 m. į Vokietiją buvo pasiųstas LKJS CB narys B. Pranskus-Zalionis²², Suvalkijos rajono komjaunuolis, tada dar moksleivis, vėliau žinomas lietuvių literatūros profesorius. LKP CK sekretoriaus K. Poželos pavedimu jis turėjo apsigyventi Karaliaučiuje ir padėti tvarkyti LKJS CB organo „Jaunasis komunistas“ leidinio reikalus. Iš Karaliaučiaus B. Pranskus-Zalionis turėjo medžiagą siųsti į Angliją „Rankpelnio“ spaustuvei, kur ir buvo išleisti du paskutiniai 1922 m. „Jaunojo komunisto“ numeriai.

Butu, maistu, pergabenimu, medžiagos pristatymo rūpinosi vokiečių komunistai. Per sieną B. Pranskus-Zalionį pervėdė ties Eitkūnais. Karaliaučiuje jam padėjo drg. Leo (Bartek) ir daug kitų vokiečių komunistų, kurių ir pavardžių nežinota. 1924 m. J. Greifenbergeris Karaliaučiuje privačioje spaustuveje išspausdino laikraštį ir atsišaukimą²³.

Nepaisant kai kurių suminėtu LKP spaudos leidimo faktų, Vokietijoje 1920—1926 m. laikotarpiu buvo išspausdinti tik pavieniai leidiniai. Tuo metu Vokietijos komunistų partijos ir kai kurių Vokietijos piliečių pagalba daugiausiai reiškėsi ryšių nustatymu bei Tarybų šalies teritorijoje spausdintų leidinių gabenimu į Lietuvą per Vokietijos ir Lietuvos sieną. Iš pagrindinės to meto LKP spaudos leidyklos Smolenske Vokietijos pasienio gyventojų adresais, kurių turėta apie 20, būdavo siunčiami siuntinėliai su literatūra. Ši literatūra, vokiečių komunistams padedant, buvo gabenama į Lietuvą.

Nemaža pastangų, tvarkant šį darbą, padėjo J. Greifenbergeris. 1923 m. jis organizavo komunistinės literatūros pristatymą iš Tilžės į Klaipėdos kraštą²⁴, o 1925 m. rūpinosi komunistinės spaudos leidimo ir jos pergabenimo per Vokietijos ir Lietuvos sieną reikalais²⁵. Jo pastangomis buvo surasti keturi keliai literatūrai transportuoti. Tai prisimena ir vokiečių komunistai. F. Eidbergeris, buvęs Eitkūnų partinės organizacijos vadovas, nurodo, kad 1922—1923 m. jis užmezgė ryšius su Lietuvos komunistais. Kartu su Vokietijos gyventojais G. Gincu, E. Bričkovskiu, V. Poneliu, o nuo 1923 m. su municipaliteto nariu F. Troinotu jie padėjo gauti komunistinę literatūrą iš Vokietijos į Lietuvą²⁶.

Spaudos persiuntimas iš Tarybų šalies vis sunkėjo. Dėl to ir dėl kai kurių kitų priežasčių nuo 1927—1928 metų beveik visas LKP spaudos leidimo darbas buvo perkeltas į Vokietiją: Tilžę, Karaliaučių, vėliau Berlyną. Tuo tikslu 1927 m. vasario 8 d. Z. Angarietis LKP CK vardu kreipėsi į Vokietijos komunistų partijos CK, prašydamas padėti P.

²² Pranskus-Zalionis B. Artimieji toliai. — V., 1962, p. 372—373.

²³ LKP CK laiškas į Vokietiją. — PA, f. 77, ap. 11, b. 35, l. 6a.

²⁴ Staras P. Juozas Greifenbergeris. — Kn.: Revoliucinis judėjimas Lietuvoje. V., 1957, p. 722.

²⁵ PA, f. 77, ap. 8, b. 13, l. 24; Greifenbergeris J. Raštai. — V., 1978, p. 3—21.

²⁶ Eidbergeris F. Vieningomis pastangomis. — Tiesa, 1966, spalio 6.

Vilūnui, vykstančiam į Vokietiją lietuviško komunistinio laikraščio leidimo reikalui. Ryšį buvo siūloma palaikyti per Vokietijos Raudonosios pagalbos Karaliaučiaus komiteto pirmininką L. Barteką²⁷. Panašaus turinio laišką LKP CK pasiuntė Vokietijos KP CK ir 1930 m.

1927—1933 m. laikotarpiu Vokietijoje buvo išleista labai įvairių LKP spausdinių. Tilžėje Otto von Mauderodės spaustuvėje (buvusi Am Hoher Tor, dabar Pergalės aikštė; pastatas neišlikęs), Vokietijos komunistų partijos spaustuvės „Peuvag“ Karaliaučiaus filiale (Unterhaberberg g-vėje Nr. 92)²⁸ ir privačioje spaustuvėje Berlyne buvo leidžiamos knygos, periodiniai leidiniai, atsišaukimai.

Atskiromis knygomis Vokietijoje buvo išleisti LKP parengti Komunistų Internacionalo, Lietuvos Komunistų partijos, Lietuvos KJS dokumentai. Čia išėjo leidiniai, skirti marksizmo-leninizmo teorijos, revoliucinio judėjimo istorijos, an-tifašistinės kovos klausimams. Kai kuri medžiaga rodo, kad Vokietijoje buvo rengiama kalkuliacija V. Lenino veikalams lietuvių kalba leisti²⁹, bet apie tokių veikalų pasirodymą tikrų žinių neturime. Matyt, tam ir nebuvo būtino reikalo, nes pagrindiniai V. Lenino veikalai 17 raštų knygų jau buvo išleista Smolenske 1925—1928 m.

Namažą leidinių dalį sudarė LKP vadovų V. Kapsuko, Z. Angariečio, K. Poželos darbai. Iš V. Kapsuko knygų paminėtinos: „Keturių teismo komedija ir paskutinės jų valandos“ (Tilžė, O. Mauderodės sp., 1929)³⁰, bei „Rapolas Car-

nas fašistų budelių nužudytas 1926 m. gruodžio 27 d.“ (Berlynas? 1931. 15 p. 1500 egz.)³¹. Si knygelė išėjo ir žydų kalba. Vokietijoje išėjo 29 Z. Angariečio knygos³². Tarp jų: „1926 m. streikai Lietuvoje“ (Tilžė, 1928), „Komunistai ir revoliuciniai darbininkai fašistų teisme“. D. I. (Berlynas, 1931). Tilžėje 1929 m. O. Mauderodės spaustuvėje išleista knygelė „LKJS/ III konferencijos rezoliucijos ir tezės“ ir daug kitos medžiagos.

1927—1933 m. Vokietijoje ėjo visi pagrindiniai LKP, Lietuvos komjaunimo periodiniai leidiniai: „Mūsų balsas“ (1927. VI. 15—1928. I. 6), „Balsas“ (1928. I. 28—1933. V. I.). 1928 m. liepos mėn. į Rytų Prūsijos teritoriją iš Smolensko buvo perkeltas ir LKP CK organo „Komunistas“ leidimas. Vėliau Berlyne buvo pradėtas leisti periodinis leidinys žydų kalba „Unser emes“ („Mūsų tiesa“). 1930.XII.—1933.III. išėjo 22 numeriai. Oficialus redaktorius R. Nidermajeris. Faktiškai redkolegijoje dirbo I. Ošerovičius, J. Sochočas, vėliau A. Lifšcas, I. Meskupas³³. 1931 m. sausio mėn.—1933 m. gegužės mėn. Vokietijoje ėjo LKJS CK organas „Darbininkų jaunimas“, kurio vienkartinis tiražas siekė 1000 egz. 1931.IX.—1933.V. Berlyne buvo leidžiamas komunistinis mėnesinis žurnalas „Partijos darbas“ (išėjo 20 numerių).

Archyvinuose dokumentuose aptikta žinių apie leidinio, sutrumpintai vadinto „Peve“, leidimo aplinkybes. Atrodo, kad čia kalbama apie leidinį „Priešfašistinė vienybė“, kuris iki šiol nėra pla-

²⁷ PA, f. 77, ap. 10, b. 38, l. 8.

²⁸ Tamošiūnas M. Lietuvos komunistų partijos knygnešių keliais. — LKP istorijos klausimai, 1964, t. 4, p. 202.

²⁹ 1928.IV.28. B. Pušinio laiškas. — PA, f. 77, ap. 11, b. 23, l. 34.

³⁰ PA, f. 77, ap. 12, b. 15, l. 168 (B. Pušinio 1929.XII.19 laiškas).

³¹ Knygutėje, kaip spausdinimo vieta, nurodyta Kaunas. Data visai nenurodyta. Leidinio vieta ir data nustatoma, remiantis literatūros transportavimo iš Vokietijos dokumentais. — PA, f. 77, ap. 15, b. 13, l. 62.

³² Duomenys surinkti iš R. Sarmaičio straipsnio: Zigm. Angariečio literatūrinis palikimas. — LKP istorijos klausimai, 1963, t. 3, p. 5—19.

³³ Unser emes. — Kn.: MLTE, 1971, t. 3, p. 603.

čiau tyrinėtą. 1928 m. IV. 28 d. laiške B. Pušinis rašo: „Pevės“ reikalais jau susitariau su Maud/erode/. Už 16p... paims 119, už 32 p. 224... „Pevės“, jei nebus kitų nurodymų, spausdinsim tik 1500³⁴. 1928.V.6 Pušinis praneša, kad tariasi su redaktoriumi dėl „Pevės“ leidimo. Jis nurodo, kad redaktorius yra tilžiškis, gyvenantis šiame mieste su šeima³⁵. 1928. V. 7 laiške nurodoma, kad „16. V. siuntimas yra nepaprastas, susijęs su „Pevės“ ir suvažiavimo medžiagos išėjimu“³⁶. 1928 m. gegužės 15 d. nurodoma, kad „P. V.“ jau atspausdinta³⁷, Nr. 1—2 išėjo 1500 egz. tiražu³⁸. Šie archyviniai duomenys leidžia susidaryti beveik išsamų vaizdą apie LKP leidinio, išėjusio ryšium su Vokietijoje vykusių politinių emigrantų suvažiavimu 1928 m., leidimo aplinkybes.

Dauguma Vokietijoje leistų spausdinių buvo kontrafakciniai, nors daugelyje jų leidimo vieta nurodoma Tilžė. Iš tikrųjų čia, Otto von Mauderodės spaustuvėje, kuri iš seno garsi draudžiamų lietuviškų knygų spausdinimu, 1928—1932 m. buvo išleista nemaža leidinių. Kaip rodo archyviniai dokumentai ir šrifto vienodumas, čia nuo 1928 m. liepos mėn. iki 1932 m. pabaigos ėjo LKP CK organas „Komunistas“ (kai kuriuose atsiminimuose teigiama, kad nuo 1931 m. visas LKP spaudos leidimas buvo perkeltas į Berlyną). Atrodo, kad tiksliausiai „Komunisto“ leidimo aplinkybes atspindi I. Meskupo, LKP CK įgaliotinio Vokietijoje, laiškas, rašytas 1933 m. pradžioje. Čia yra sakoma: „Mau/derodė/ atsisako leisti „Ko/munistą“³⁹. Stiprėjant fašistinėms nuotakoms, leidėjas, matyt, jau nenorėjo rizikuoti, leisdamas spaudinį su tokiu

ryškiu kryptingu pavadinimu. 1932 m. pabaigoje šis leidinys ir nustojė eiti. Neaišku tik, dėl kokios priežasties pasikeitė kai kuri „Komunisto“ šrifto dalis. Pavyzdžiui, nevienodu aukščiu 1932 m. paskutiniuose numeriuose pradėdama spausdinti raidės i, t, o, nors kitas šriftas liko nepasikeitęs.

Įdomi „Balso“ leidimo istorija⁴⁰. Tai leidinys, turėjęs labai didelį populiarumą. Kaip pažymi savo laiškuose B. Pušinis, „Balsas“ buvo platintas beveik visose įvairių pasaulio šalių lietuvių kolonijose, nepasiekė gal tik Australijos.

Plačiausiai jis buvo žinomas tarp TSRS teritorijoje gyvenusių lietuvių ir pačioje Lietuvoje. „Balsas“ buvo vienintelis leidinys, kuris beveik 6 metus ėjo reguliariai kas dvi savaites ir turėjo nuo 32 iki 64 p. apimtį. Jo 129 numeriai, ėję 1200—1820 egz. tiražu, pasiekė arti 200.000 bendrą egzempliorių kiekį.

1928 m. pirmieji „Balso“ numeriai spausdinti Karaliaučiuje „Peuvag“ spaustuvės filiale. Bet spausdinimas joje labai brangiai kainavo. Dėl tos priežasties „Balso“ Nr. 5 jau spausdintas Tilžėje Otto Mauderodės spaustuvėje. Nuo 1929 m. balandžio „Balsas“ (Nr. 31) spausdinamas vėl Karaliaučiuje.

1930 m. „Balso“ viršelyje nurodoma „Peuvag“ Berlin, bet šriftas visai tas pats, kaip ir leistų Karaliaučiuje leidinių. Sprendžiant iš šrifto, čia jis ir buvo spausdinamas iki 1931 m. Tų pačių metų vasario mėn. numeris jau spausdintas kitoje spaustuvėje, matyt, Berlyne.

Dar iki šiol yra neišaiškintų klausimų, susijusių su „Darbininkų jaunimo“ leidimo aplinkybėmis Vokietijoje. Iš pavienių atsitiktinių žinučių, esančių LKP

³⁴ PA, f. 77, ap. 11, b. 23, l. 34.

³⁵ Ten pat, l. 40.

³⁶ Ten pat, l. 41.

³⁷ Ten pat, l. 45.

³⁸ Ten pat, l. 48.

³⁹ PA, f. 77, ap. 16, b. 9, l. 25 (I. Meskupo 1933.III. 9 d. laiškas).

⁴⁰ Катилене К. Ю. Издание и распространение журнала КП Литвы «Балсас» (1928—1933): Автореф. дис. — Вильнюс, 1980.

CK partarchyve, neįmanoma susidaryti išsamesnio vaizdo tuo klausimu. 1931—1933 m. išėjusių numerių šrifto ir apipavidalinimo vienodumas leidžia manyti, kad leidinys ėjo toje pačioje spaustuvėje. Daugumoje straipsnių, skirtų „Darbininkų jaunimo“ istorijai, jo leidimo vieta nurodoma Berlynas, kai kur ir Tilžė. Pastarąją, remdamasi kai kuriomis archyviniais dokumentų užuominomis, yra nurodžiusi ir šių eilučių autorė ankstesniuose straipsniuose. Tokią prielaidą minėjo ir prof. I. Mai savo pranešime, skaitytame VDR ir Tarybų Lietuvos istorikų kolokviume 1977 m. spalio mėn. Daugiau kaip prieš dešimtį metų šių eilučių autorei teko konsultuotis su B. Pušiniu, kuris nurodė, kad jaunimui skirti leidiniai buvo leisti Komunistinio jaunimo leidykloje, kur dirbė apie 30 darbininkų. (Leidyklos vieta pasikalbėjimo metu darytuose užrašuose neminima). Kiti savo atsiminimuose tvirtina, kad visi 1931—1933 m. LKP periodiniai leidiniai ėję Berlyne, privačioje leidykloje, buvusioje Fridrichstrasse (Fridricho gatvėje). Bet „Darbininkų jaunimo“ šriftas skiriasi nuo „Balso“ ir kitų leidinių. Tik iš atskirų raidžių ar žodžių (pavyzdžiui, SSRS) yra panašus į Tilžės leidinius. Tiksliai išaiškinti leidimo vietą iš šrifto galėtų tik dideli šios srities žinovai.

Vokietijos teritorijoje LKP išleido ir daugelį atsišaukimų. Jie išėdavo Gegužės 1-osios ir kitų revoliucinių švenčių, įvairių politinių kampanijų progomis. Atsišaukimai čia buvo spausdinami 2000—3000 egz. tiražu lietuvių, rusų, vokiečių kalbomis už gana prieinamą kainą.

Yra žinių, kad LKJS atsišaukimai Berlyne galėjo būti spausdinti jau 1920

m. Tai rodo ty metų Rytų Prūsijos pasienio policijos direktoriaus lydraštis, išsiuntinėtas su J. Greifenbergerio laiško K. Zameliui nuorašais. Lydraštyje rašoma: „Antru priedu siunčiamas lietuviško atsišaukimo vertimas. Atsišaukimas Mickevičiaus /J. Greifenbergerio-Z. Z./ buvo prisiųstas keliais egzemplioriais (lietuvių ir žydų kalbomis) Zameiui, kuris turėjo pasirūpinti jo pasiuntimu į Berlyną. Berlyne turėjo būti išspausdinti keli tūkstančiai /egzempliorių/⁴¹. Tai patvirtina ir paties J. Greifenbergerio laiško ištrauka: „Siunčiu Tau keletą rašinių, kuriuos reikia kuo greičiau nusiųsti į Berlyną. Tu gali pasinaudoti Makso Kelerio knygyno adresu“⁴².

Kaip rodo 1928—1929 m. archyviniai dokumentai, LKP atsišaukimai Vokietijoje buvo leidžiami gana dažnai. Per nepilnus keturis mėnesius (1929. IV. 18—1929. VIII. 7) LKP CK įgaliotinio Vokietijoje B. Pušinio laiškuose minimi penki atsišaukimų ar šūkių leidimo įvairiomis kalbomis faktai⁴³. 1928 m. B. Pušinis rašė, kad už Gegužės 1 d. progą išleistą atsišaukimą vokiečių kalba (3000 egz.) M/auderodė/ paėmė 22 m/arkes/ ir pats korektūrą taisė. Už tokį leidinį Lietuvoje būtų reikėję mokėti 80—90 litų⁴⁴.

1928 m. buržuazinės Lietuvos spaudoje antrašte „Komunistų atsišaukimai Lietuvai“ buvo nurodyta, kad pasienio policija sulaukė žmones, kurie valtimis gabeno 4,5 cnt. komunistinių spaudinių. Jie spausdinti Tilžėje pas Mauderodę⁴⁵.

Atsišaukimus vokiečių kalba, daugiausiai skirtus Klaipėdos kraštui, vokiečių komunistai padėdavo parengti spaudai. 1929.VII.10 B. Pušinis rašė, kad atsišaukimą, išverstą į vokiečių kal-

⁴¹ Langeris D. VDR Potsdamo archyve surastas Juozo Greifenbergerio laiškas. — LKP istorijos klausimai, 1979, t. 24, p. 86.

⁴² Ten pat.

⁴³ PA, f. 77, ap. 12, b. 15, l. 52, 53, 59, 97, 101.

⁴⁴ PA, f. 77, ap. 11, b. 23, l. 31.

⁴⁵ Komunistų atsišaukimai Lietuvai. — Lietuvos keleivis, 1928, birž. 6, Nr. 128, p. 2.

ba, patikrino Vokietijos KP leidinio „Echo des Ostens“ redaktorius⁴⁶.

Sudėtingas LKP spaudos leidimo darbas kitos šalies teritorijoje buvo įmanomas tik gaunant visapusišką internacionalinę paramą. Šią spaudą aukomis, straipsniais, korespondencijomis rėmė pirmiausia Lietuvos ir kitų šalių lietuviai darbininkai ir valstiečiai. Pasiaukojanti, pilną pavojų ir nepriteklių darbą atliko LKP nariai ir nepartiniai, dirbę Vokietijos teritorijoje: 1927 m. „Mūsų balso“ leidimą organizavo P. Viliūnas ir J. Lenkaitis. 1927 m. į Vokietiją atvyko I. Gaška. 1928—1931 m. rugpjūčio mėn. LKP CK įgaliotiniu buvo B. Pušinis-Leonas, kuris čia bene daugiausiai pasidarbavo. Nuo 1931 m. iki 1933 m. gegužės mėn. spaudos reikalais rūpinosi I. Meskupas. 1932—1933 m. spaudos leidimo darbą Vokietijoje dirbo J. Bulavas. Čia kurį laiką dirbo A. Guzevičius, J. Mickevičius, B. Pauliukevičius, S. Gaurys, E. Pušininė ir daugelis kitų. B. Pušinio laiškuose 1928 m.⁴⁷ minima Morta. Tai žinoma lietuviškos spaudos leidimo talkininkė Morta Zauiniūtė.

Siame sunkiame darbe padėjo vokiečių komunistai F. Mirikė, R. Nedermajeris, R. Reichas, M. Laborius ir daugelis kitų. Dabar juos visus išaiškinti yra sunku. Dauguma jų žuvo sunkiais fašistinės reakcijos ir karo metais.

1933 m. atėję į valdžią fašistai žiauriai susidorėjo su atsidavusiais komunistais. Jie nukankino žymų komunistą, reichstago komunistų frakcijos narį, V. Siučą. Jo suėmimo priežastis buvo ta, kad jis padėjo pristatyti į Lietuvą ko-

munistinę ir revoliucinę darbininkų literatūrą iš Vokietijos⁴⁸. Širvintietis A. Satai-Augat buvo sušaudyta. Ji taip pat padėjo gabenti komunistinę literatūrą į Lietuvą⁴⁹.

1933 m. balandžio mėn. buvo suimtas ir tilžietis — ilgametis „Balso“, „Darbininkų jaunimo“ ir kitų spaudinių administratorius Maksas Laborius. Ilgus metus prasikankino koncentracijos stovyklose Robertas Nedermajeris — oficialusis „Balso“ redaktorius.

LKP, LKJS ir kitų revoliucinių organizacijų spauda Vokietijoje buvo leidžiama lietuvių, rusų, vokiečių, žydų kalbomis. Preliminariai skaičiuojant, čia išleista arti 100 knygelių, iki 230 periodinių leidinių numerių, nemaža atsišaukimų. Daugiausiai spaudos išleista 1928—1933 metais Tilžėje, Berlyne, Karaliaučiuje. Tuo laiku Vokietija buvo pagrindinis Lietuvos komunistų partijos leidybos centras. Leidimo darbą dirbo LKP įgaliotiniai, knygnešiai. Jiems talkino Vokietijos komunistų partijos nariai ir nepartiniai, kurie atliko labai rizikingą darbą. Nemaža šių žmonių tapo fašistinio teroro aukomis. Tarp jų buvo M. Laborius, R. Nedermajeris, A. Satai-Augat, V. Siucas ir daug kitų. LKP spaudos leidimas Vokietijoje — ryškus Lietuvos ir Vokietijos komunistų internacionalinio solidarumo pavyzdys, padėjęs turtinti komunistinės spaudos tradicijas, vystyti revoliucinį judėjimą.

Vilniaus V. Kapsuko universiteto
Mokslinės informacijos katedra

Įteikta 1980 m. gegužės mėn.

⁴⁶ PA, f. 77, ap. 12, b. 15, l. 101.

⁴⁷ PA, f. 77, ap. 11, b. 23, l. 3.

⁴⁸ Priekalas, 1933, Nr. 8, p. 448.

⁴⁹ Domeikienė M. Bemiegės naktys. — Tiesa, 1965, geg. 1.

ИЗ ИСТОРИИ ИЗДАНИЯ ПЕЧАТИ КП ЛИТВЫ В ГЕРМАНИИ В 1920—1933 ГГ.

ЖЕДУНЕ ЗАВЕЦКЕНЕ

Резюме

Печать подпольной Коммунистической Партии Литвы, Коммунистического Союза молодежи и других революционных организаций издавалась в Германии в разное время, но особенно эта деятельность усилилась в 1928—1933 гг. Центры печати находились в Кенигсберге, Тильзите (издательство О. Маудароде), Берлине. В этих местах по приблизительным данным издано около 100 книг и брошюр, около 230 номеров периодических изданий, много воззваний на литовском, русском, не-

мецком, еврейском языках. В этой трудной и опасной работе принимали участие уполномоченные КП Литвы, немецкие коммунисты и беспартийные, В. Шюц, М. Лабориус, Р. Недермайер, А. Шатат-Аугат и многие другие, позже ставшие жертвами фашистского террора. Издание печати литовских коммунистов в Германии — яркий пример интернациональной солидарности, поддержки революционного движения со стороны рабочих разных стран.

FROM HISTORY OF LITHUANIAN COMMUNIST PARTY PRESS IN GERMANY (1920—1933 years)

ZIEDUNĖ ZAVECKIENĖ

Summary

The works of underground Lithuanian Party, the Young Communist League and other revolutionary organizations were often published in Germany, especially in 1928—1933 years.

The Lithuanian Communist's press was printed in Königsberg, Tiltzit (Publishing house Mauderode), Berlin. There had been published about 100 books and brochure, 230 numbers of periodicals and many appeals in Lithuanian, Russian, German, Jewish.

Representatives of Lithuanian Communist Party, German Communists and non-Party people W. Sshutz, M. Laborius, R. Nedermeyer, A. Schatat-Augat and many others had taken part in this difficult and dangerous work and later become victims of fascist terrorism. Publication of Lithuanian Communist's works in Germany afford striking evidence of international solidarity and maintenance of revolutionary movement by working people in various countries.